№ 6 ДӘРІС

Ортағасырлық түркі жазба ескерткіштері мен текстологиялық талдау

Дәріскер: ф.ғ.д., профессор
Авакова Раушангул Амирдиновна

Дәрістің мақсаты

Ортағасырлық түркі жазба ескерткіштерін тарихи-әдеби контексте қарастырып, олардың мәтіндік құрылымы, тілдік деректері және негізгі семантикалық ұғымдарын талдауға үйрету.

Жазба мұра

Қараханид, Алтын Орда және іргелес дәуірлер мәтіндері

Тілдік сипат

Лексика, диалект, поэтика және жанрлық белгілер

Мәндік талдау

Әділдік, білім, елдік, дүниетаным идеялары

Дәріс соңында білім алушылар...

01	Анықтайды	Ортағасырлық түркі мұраларының жанры мен құрылымын
02	Сипаттайды	«Диуани лұғат ат-түрк» сөздігінің тілдік және мәдени мазмұнын
03	Түсіндіреді	Дидактикалық және эпикалық шығармалардың негізгі концепттерін
04	Салыстырады	Бес жазба ескерткіштің текстологиялық ерекшеліктерін

Бес ескерткіш – ортақ мәдени жад

XI ғ.	«Диуани лұғат ат-түрк»	М. Қашқари
1069 ж.	«Құтадғу біліг»	Ж. Баласағұн
XII ғ.	«Ақиқат сыйы»	А. Югнаки
Алтын Орда / Орталық Азия	«Оғызнама»	Эпикалық дәстүр
XIV ғ. басы	Codex Cumanicus	Қыпшақ жазбасы

Тізім дереккөздің негізгі мәтіндеріне сәйкес жүйеленген.

XI ҒАСЫРДАҒЫ ЭНЦИКЛОПЕДИЯЛЫҚ СӨЗДІК

«Диуани лұғат ат-түрк»

Түркі тілдерін салыстырмалы сипаттаудың ерте үлгісі және маңызды этнолингвистикалық дереккөз.

≈ 6000

түркі сөзі және мағыналық түсіндірме

Тайпалық

оғыз, қыпшақ, жікіл, яғма т.б. диалект деректері

Фольклор

шумақтар, жоқтаулар, мақал-мәтелдер

Жазбада араб лингвистикалық дәстүрі негізінде тілдік деректер жүйеленеді.

Сөздіктің деректік қабаттары

01	**Лексикалық қабат**	Сөз мағынасы мен қолданыс аясын тіркеу
02	**Диалектологиялық қабат**	Түркі тайпалары арасындағы фонетикалық және тілдік айырмашылық
03	**Фольклорлық қабат**	Сөз мағынасын поэзия, мақал-мәтел арқылы дәлелдеу

«Құтадғу біліг» — билік пен парасат поэмасы

1069 ЖЫЛ

Аруз өлшемімен, месневи үлгісінде жазылған көлемді дидактикалық-философиялық шығарма.

Құрылымы

Өлеңдік форма және аллегориялық кейіпкерлер жүйесі

Негізгі идеясы

Мемлекетті басқару, адамгершілік және гуманистік құндылықтар

Төрт кейіпкер – төрт құндылық

Күнтоғды

Әділдік және заң

Айтолды

Бақыт және дәулет

Өгдүлміш

Ақыл және парасат

Одғұрмыш

Қанағат пен ұстамдылық

Аллегориялар арқылы мемлекеттің этикалық және әлеуметтік моделі құрылады.

«Ақиқат сыйы» — адамгершілік туралы ой

XII ҒАСЫР

Исламдық дидактика жанрындағы, аруз өлшемімен жазылған өсиет-нама.

ЭТИКАЛЫҚ ҰҒЫМДАР МЕН ҚАРАМА-ҚАРСЫЛЫҚТАР

Білім	Надандық
Жомарттық	Сараңдық
Кішіпейілділік	Ізгі мінез ұстанымы

«Оғызнама»: дүниетаным және елдік идея

Алтын Орда / Орталық Азия нұсқаларындағы прозалық-эпостық жәдігер. Эпикалық проза мен поэтикалық элементтер аралас қолданылады.

Көк бөрі

Тотемистік дүниетаным

Оғыз қаған

Жорықтар мен тарихи сана

Үшоқ / Бозоқ

Қоғамдық-саяси ұйымдасу бейнесі

Мәтіндегі символдар елдік идеология мен мәдени жадыны түсіндіруге көмектеседі.

Codex Cumanicus — екі бөлімді қолжазба

XIV ҒАСЫР БАСЫ

Қыпшақ тілінің тарихи лексикасы, фонетикасы және грамматикасын зерттеуге мүмкіндік беретін маңызды дереккөз.

БІРІНШІ БӨЛІМ

Латын–парсы–қыпшақ сөздігі

ЕКІНШІ БӨЛІМ

Христиандық мәтіндер мен жұмбақтар

Қыпшақ тілін сипаттаудағы ғылыми құндылығы

01	**Лексика**	Сөздік қор мен мағына
02	**Фонетика**	Дыбыстық ерекшеліктердің таңбалануы
03	**Грамматика**	Құрылымдық заңдылықтар
04	**Фольклор**	Жұмбақтар және ауызша мәдениет

Тарихи орта мәтіннің мазмұнына әсер етеді

Қараханид дәуірі	Дидактика, білім, әділет, билік	«Құтадғу біліг», «Ақиқат сыйы», «Диуани…»
Алтын Орда / Орталық Азия	Эпикалық елдік сана және тарихи жады	«Оғызнама»
Қыпшақ тілдік дәстүрі	Көптілділік пен қолжазба лексикографиясы	Codex Cumanicus

Дәрісте мәмлүк дәуірі жалпы тарихи ауқым ретінде аталған; жеке шығарма талданбайды.

Бес жазба мұраны салыстыру

Ескерткіш	Жанры / түрі	Негізгі мазмұны	Тілдік қыры
«Диуани лұғат ат-түрк»	Энциклопедиялық сөздік	Тайпалар мен фольклор	Диалект, лексика
«Құтадғу біліг»	Дидактикалық поэма	Әділет, парасат, билік	Поэтикалық тіл
«Ақиқат сыйы»	Өсиет-нама	Білім, этика, мораль	Аруз өлшемі
«Оғызнама»	Эпостық мәтін	Көк бөрі, елдік идея	Проза + поэзия
Codex Cumanicus	Сөздік / қолжазба	Қыпшақ тілі, жұмбақ	Көптілді сөздік

Салыстыру өлшемдері: жанр, құрылым, семантика және тілдік материал.

Текстологиялық талдаудың қысқа алгоритмі

01	**Деректің тарихи орнын белгілеу**	Кезеңі, қолжазба дәстүрі
02	**Мәтін құрылымын талдау**	Жанр, бөлімдер, поэтикалық форма
03	**Тілдік фактілерді сипаттау**	Лексика, диалект, таңбалау
04	**Семантикалық өзегін ашу**	Негізгі концепттер мен символдар
05	**Салыстырмалы қорытынды жасау**	Мәтіндердің ұқсастығы мен ерекшелігі

Екі дидактикалық мәтінді қалай ажыратамыз?

«Құтадғу біліг»

Төрт аллегориялық бейне арқылы ел басқару, заң, дәулет, парасат және қанағат идеялары тұжырымдалады.

«Ақиқат сыйы»

Білім мен надандық, жомарттық пен сараңдық сияқты қарама-қарсылықтар арқылы адамгершілік құндылықтар түсіндіріледі.

Талқылау: біріншісінде қоғамдық құрылым, екіншісінде жеке тұлғаның этикалық ұстанымы қалай көрінеді?

Негізгі түйін: мәтін – тіл мен дүниетанымның дерегі

Тілдік мұра	«Диуани…» және Codex Cumanicus түркі тілдерінің тарихи сөздік қорын сипаттайды.
Этикалық бағдар	«Құтадғу біліг» пен «Ақиқат сыйы» қоғам және адамгершілік концепттерін ашады.
Мәдени сабақтастық	«Оғызнама» тарихи жады мен елдік идеяның эпикалық бейнесін сақтайды.

Текстологиялық талдау деректің құрылымы мен мағынасын тарихи контекспен байланыстырады.

Өзін-өзі тексеру сұрақтары

01 «Диуани лұғат ат-түрктің» салыстырмалы тіл білімі үшін маңызы неде?

02 «Құтадғу білігтегі» төрт аллегориялық кейіпкер нені білдіреді?

03 «Ақиқат сыйы» қандай моральдық қарама-қарсылықтарды көтереді?

04 «Оғызнамадағы» Көк бөрі мен Үшоқ–Бозоқтың семантикалық рөлі қандай?

05 Codex Cumanicus қандай екі бөлімнен тұрады және қандай дерек береді?

06 Текстологиялық талдауда құрылым мен семантиканы неге бірге қарастыру қажет?

Пайдаланылған дереккөздер

ДӘРІС МАТЕРИАЛЫ

«№6 дәріс. Ортағасырлық түркі жазба ескерткіштері мен текстологиялық талдау»

1. **Махмұд Қашқари.** Дивани луғат ат-түрк. 3 томдық / Түркі тілінен аударып, алғы сөзі мен түсініктерін жазған А.С. Аманжолов. – Алматы: ХК «Дайк-Пресс», 2005.
2. **Жүсіп Баласағұн.** Құтадғу білік (Құт негізі – білік) / Аударған, алғы сөзі мен түсініктерін жазған А. Егеубаев. – Алматы: Жазушы, 1986. – 624 б.
3. **Ахмет Иүгнеки.** Ақиқат сыйы (Хибатул-хақайиқ) / Аударған, ғылыми түсініктерін жазған А. Егеубаев. – Алматы: Жазушы, 1985. – 160 б.
4. **Қорқыт ата кітабы** / Факсимиле, транскрипция, аударма және зерттеулер жазған Ә. Қоңыратбаев, Т. Әлімқұлов. – Алматы: Жазушы, 1986. – 184 б.
5. **Сыздықова Р.** Қазақ әдеби тілінің тарихы (XV–XIX ғғ.). – Алматы: Мектеп, 1988. – 264 б.
6. **Сыздықова Р.** Сөз сарайы (Қазақ әдеби тілінің тарихы мен мәселелері). – Алматы: Ана тілі, 1997. – 208 б.
7. **Айдарұлы Ғ.** Орхон ескерткіштерінің мәтіні. – Алматы: Мектеп, 1990. – 208 б.
8. **Аманжолов А.С.** Түркі филологиясы және жазу тарихы. – Алматы: Санат, 1996. – 128 б.
9. **Қайдар Ә., Оразов М.** Түркітануға кіріспе. – Алматы: Арыс, 2004. – 360 б.
10. **Малов С.Е.** Памятники древнетюркской письменности. Тексты и исследования. – Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1951. – 452 с.
11. **Кононов А.Н.** История изучения тюркских языков в СССР. Дооктябрьский период. – Ленинград: Наука, 1982. – 360 с.
12. **Арзаджан Н.** Ортағасырлық түркі жазба ескерткіштерінің текстологиясы. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 195 б.
13. **Эргишев А.** Тюркские рукописные памятники и текстологический анализ. – Москва: Наука, 1984. – 280 с.
14. **Clauson, G.** An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. – Oxford: Clarendon Press, 1972. – 948 p.
15. **Tekin, T.** A Grammar of Orkhon Turkic. – Bloomington: Indiana University, 1968. – 410 p.

Ортағасырлық мәтіндер — түркі дүниесінің рухани жады

Сұрақтар мен пікірлерге арналған уақыт